

A Marginal Minority:
The Roma of
Romania

O MINORITATE MARGINALĂ: ROMII DIN ROMÂNIA

ANDREI ROTH

The Roma are a marginal minority, perpetually maintained in a status of marginality. The dimension of this population, the controversies of its name, its history and its contemporary status are the main issues of this study. The issue of dimension is thoroughly studied, with references at many authors and at notions such as auto-identification and hetero-identification. The historic approach from the point of view of the discrimination issue emphasizes the marginal status of this ethnic group throughout the time. Finally, the author describes the present situation of this group, caught in the stream of a society which finds itself in transition from communism toward capitalism: there are strong polarizations within the group, losers and "winners" etc. The social problems of this ethnic group are put in the public eye, more than ever, and the mass media has an important role in keeping this population in a marginal state.

Că și celelalte etnii minoritare, romii se confruntă cu etnocentrismul majoritar, cu naționalismul altor etnii, și în plus, cu starea lor de marginalitate socială, care nu caracterizează celelalte minorități. Vorbesc aici de *marginalitate* ca stare, ca dat obiectiv, rezultat al unei îndelungate istorii sociale. *Marginalizarea* lor socială este intenționată, inspirată de prejudecăți naționaliste (în spătă rasiste). Cele două noțiuni sunt diferite în conținut. Prima mi se pare mai revelatoare în descrierea situației acestei etnii. Datorită marginalității sociale a romilor, ostilitatea față de ei, deși întotdeauna prezentă în discursul naționalist românesc, n-a constituit în trecut o temă majoră a acestuia (ca antisemitism sau antimaghiarism). În actualitate însă, această temă a dobândit importanță în cadrul discursului naționalist, ca și în mentalul comun. Acum, când s-a ivit șansa, firavă încă, a inserției sociale a romilor, se manifestă – cum voi arăta în partea finală a studiului – o vehemantă tendință de marginalizare, de menținere/reimpingere în marginalitate a acestei etnii.

Romii n-au avut nici o perioadă de bunăstare, de satisfacție morală, de înflorire culturală în România, ca în nici una din țările din jur: istoria lor multiseculară este aceea a marginalității și a discriminării continue, având drept consecință o specifică retragere în autoizolare, o cultură a propriei marginalități. Abstracție făcând de unele excepții din perioada interbelică, asupra cărora voi reveni, numai în ultimii ani – în cei de după 1989 – romii au început să-și constituie organizații și reprezentanțe politice proprii și să se afirme, prin câțiva intelectuali

ridicați din rândurile lor, pe planul reflecției teoretice și publicistice despre propria lor situație.

Romii din România fac parte dintr-o etnie întinsă pe (aproape) întregul continent european și chiar dincolo de hotarele acestuia. Romii constituie, cum scriu Nicolae Gheorghe și Andrzej Mirga, o "națiune fără stat", un popor "nonteritorial" sau o "minoritate nonteritorială" (1997, p.12,13). Așa este; totuși, această minoritate a trăit constant, timp de sute de ani, pe teritoriul unor state date, împreună cu o majoritate etnică stabilă. Această îndelungată conviețuire a generat, în fiecare țară, o ambianță social-istorică aparte, care se cere luată la cunoștință. Situația lor în România prezintă aspecte specifice, pe care voi încerca să le surprind în cele ce urmează, dar și aspecte similare cu situația lor din unele țări vecine. Nu există o problemă a romilor cu totul aparte pentru România, dar nici o identitate de situații cu alte țări. Sigur este că, spre deosebire de cazul maghiarilor, germanilor, evreilor, ucrainienilor, sărbilor, turcilor și.a.m.d., nu există nicăieri un stat al romilor, care i-ar proteja în vreun fel, care s-ar interesa măcar de soarta conaționalilor răspândiți în diferite țări.

Încă o observație prealabilă mi se pare necesară, cea privitoare la însăși denuimarea acestei etnii. Foarte multă vreme, singura denumire întrebuiantă, în limbajul comun ca și în cel literar și științific, era cea de *tigan*. În mod indiscutabil, acest cuvânt a fost încărcat de o conotație peiorativă, motiv pentru care el se cere evitat măcar în vocabularul literar-științific, dacă din cel comun nu poate fi ușor eradicator. În mod surprinzător – sau nu chiar? – Ministerul român al Afacerilor Externe a recomandat, în 1995 (prin Memorandumul H03/169), folosirea oficială a termenului de *tigan* în locul celui de *rom*. Reprezentanții etniei în cauză preferă termenul aici

folosit și au tot dreptul să fie numiți de toată lumea cum ei însăși cred de cuviință, cu atât mai mult cu cât termenul *rom* (*roma*) este astăzi de circulație europeană, ca nume comun pentru o populație prezentă în mai toate țările continentului. În publicistica românească, întrebuierea cuvântului *rom* a fost întâmpinată cu resentimente, datorită asemănării sale fonetice cu cel de *român*, putându-se confunda, mai ales în străinătate, cu acesta din urmă. Spe a se evita o asemenea situație, socotită jenantă pentru conștiința națională românească, s-a recurs la subterfugiu grafic cu doi de *r*: *rrromi*. Folosirea consonantei duble este însă străină, în vorbire și în scris deopotrivă, de spiritul limbii române, astfel încât, acum, apelativul *rrrom* tinde să dobândească aceea conotație peiorativă care a însotit și-l însoteste pe cel de *tigan*, jucând – cel puțin într-o parte a presei – rolul unei discriminări lingvistice batjocoroitoare. Interesant este că într-unele publicații ale organizațiilor etniei însăși, precum și în unele scriri ale unor intelectuali romi, se folosește grafia cu dublu *r*, pe când în altele nu. Consider, împreună cu Dan Oprescu, că "nu există nici o justificare istorică, etimologică sau fonetică pentru folosirea dublului 'r'" (1998, p.12). Voi proceda în consecință în prezenta lucrare (cu excepția citatelor, în care voi respecta grafia originală). De altfel, în nici o limbă europeană, cuvântul uzual *roma* nu se scrie și nu se pronunță cu dublu "r".

Câți romi trăiesc în România?

Problema numărului de suflete al unei etnii și a ponderei sale în populația totală a unei țări nu este întotdeauna una simplă, recensăminte și datele statistice curente nu răspund la ea necesarmente în

chip univoc. Cazul romilor este cu deosebire ilustrativ în această privință: dificultățile teoretico-metodologice în abordarea problematicii actuale a acestei minorități încep chiar de la stabilirea numărului de suflete care îi aparțin. Circulă, în literatura științifică și în publicistică, mai multe estimări, sensibil diferite, ale acestei cifre. În înțelegerea mea, abordarea problemei trebuie să-și propună nu numai aproximarea cât mai apropiată de realitate a cifrei romilor din populația României, ci și explicarea sociologică a deosebirilor mari dintre cifrele vehiculate în variate abordări.

Întâi cifrele. Ultimul recensământ, cel din 1992, a înregistrat oficial 409.723 de romi, reprezentând 1,8 la sută din populația totală a României. Să comparăm această cifră, mai întâi, cu unele date oficiale anterioare. La ultimul recensământ, din 1977, din vremea regimului comunist, cifra oficială a fost de 227.398, de unde rezultă că în 15 ani populația de romi ar fi crescut cu 80 de procente în România, în timp ce populația țării a crescut, în același răstimp, cu 5,6 la sută. Puțin probabil! Mergând și mai departe în trecut, putem nota că la recensământul din 1956 au fost înregistrați doar 104.216 romi, astfel că între 1956 și 1977 această populație ar fi crescut cu peste 100 la sută. Am mai arătat și în alte contexte că statisticile oficiale prezintă aspecte problematice în privința stabilirii exacte a numărului aparținătorilor unor etnii minoritare; la nici o altă etnie însă inadvertențele, incertitudinile nu sunt atât de frapante. Situația nu este însă singulară: în Ungaria, în 1971, au fost în evidență oficială 320.000 de romi, pentru ca în 1993-1994 cifra acestora să crească la 500.000, la o populație totală de 10 milioane (Csepeli - Örkény, 1996, p.109). Este vorba, prin urmare, de o creștere surprinzătoare, similară cu cea mai înainte menționată.

Cifra oficială de patru sute de mii este contestată de reprezentanții organi-

zațiilor de romi. Aceștia însă nu dispun de date verificate și controlabile, ci oferă estimări, care variază între 2 milioane și 3,5 milioane. "Noi suntem aproape trei milioane, din statisticile și documentele pe care le avem, și pe care le detine și Ministerul de Interne" – a declarat, într-un interviu, Mădălin Voicu (1997, p.IV). Se pare însă că asemenea statistică și documente nu există, altminteri s-ar face referire concretă la ele. Ministerul de Interne nu poate dispune de alte date decât cele furnizate de Comisia Națională pentru Statistică. Iar dacă face estimări, acestea au o valoare științifică îndoelnică. De fapt, cred că este vorba, în asemenea declarații, de aproximări ce conțin o mare doză de subiectivitate. De altfel, discrepanța dintre datele oficiale și estimări sau autoestimări nu este proprie doar anilor noștri. În 1930, Anuarul statistic al României a înscris 249.656 de romi, pe când, în 1933, Asociația Generală a Romilor din România declara că are 800.000 de membri (apud Mihai Mercea, 1994, p.162). Surse publicistice externe, ca de pildă revista germană *Der Spiegel*, vehiculează deseori ca cifră actuală cea de 2,5 milioane de romi din România.

Este clar că la nivelul estimărilor, chestiunea nu poate fi tranșată, căci nu există probe suficiente în favoarea nici unui enunț. Se înțelege că, în ce-i privește, reprezentanții acestei etnii au interesul de a augmenta cifra, pentru a accentua importanța socială a problemei romilor în societatea românească, după cum reprezentanții naționalismului românesc au tendința de a atesta o cifră cât mai mică, pentru a prezenta aceeași problemă ca una minoră. În chip intrucățiva asemănător se desfășoară discuția în jurul problemei numărului maghiarilor din România: reprezentanții acestei etnii vorbesc de două milioane de maghiari (fără a se putea referi la datele vreunei cercetări), la Recensământ au fost înregistrați un milion șase sute de mii, iar unii autori români consideră această din

urmă cifră ca fiind abuziv umflată, prin declararea unor nemaghiari – horibile dictu: chiar romi cu limba maternă maghiară – ca fiind maghiari.

Un cercetător român, autor și al unei cărți despre problematica romilor (1991) propune, într-un studiu mai recent și în temeiul unor investigații proprii, cifra de 1.180.093, reprezentând 5,1% din totalul populației țării din ianuarie 1992 (Mihai Merfea, 1994, p. 163). Apropiată de această cifră este cea indicată de Elena și Cătălin Zamfir, pe baza unei vaste cercetări empirice, efectuate la scara întregii țări și în temeiul unei eșantionări riguroase a populației cercetate. Rezultatul lor: 1.010.000 de romi, echivalentul a 4,6% din populația totală (Elena Zamfir - Cătălin Zamfir, coord., 1993, p. 206). Fără a avea certitudinea absolută privitoare la veridicitatea acestui enunț, îl consider ca fiind, probabil, cel mai apropiat de realitate.

Care sunt sursele marilor diferențe în cifrele vehiculate cu privire la numărul romilor?

La recensăminte oficiale, înregistrările se fac, în principiu, în temeiul autodeclarării tuturor subiecților vizăți. În cazul recensămintelor organizate de regimul comunist nu putem însă exclude posibila direcționare de către autoritățile centrale a înregistrărilor, în sensul diminuării cifrei romilor, căci acest regim tindea să subestimeze, respectiv să ocolească problema romilor ca problemă socială a României. De asemenea, nu putem exclude nici ipoteza că o importantă parte a romilor însăși au evitat de a se declara ca atare, venind astfel în întâmpinarea autorităților, atitudinea assimilistă fiind mai "utilă" pe atunci. De aici ar putea proveni aceea cifră dubios de mică, de doar două sute douăzeci și șapte de mii în 1977.

Dar la recensământul din 1992? Cifra a crescut, față de cea din 1977, foarte probabil, datorită libertății de exprimare a cetățenilor. Ea a rămas însă, tot cu proba-

bilitate, sub cea reală. Fără a mai presupune, de-astă dată, o direcționare centrală a înregistrărilor sau calculelor în vederea diminuării numărului de romi, nu poate fi total exclusă posibilitatea ca unii dintre operatorii care au făcut înregistările pe teren să-și fi simplificat sarcina prin luarea în considerare doar a limbii materne declarate sau a rezonanței numelor de familie a celor înregistrati. Cred că nu poate fi total exclusă nici posibilitatea necuprinderii integrale, la recensământ, a populației de romi, datorită lipsei de domiciliu stabil al unor membri ai acestei etnii, sau absenței unora de la domiciliu în momentul înregistrării.

Mai importantă însă mi se pare, în clarificarea problemei aici discutate, distincția dintre auto- și heteroidentificarea, sub aspectul apartenenței etnice, a unei persoane. De aceasta se leagă și deosebirea posibilă între autodeclararea identității etnice în context formal, oficial (cum este cazul unui recensământ, sau al oricărei apariții în fața autorităților de stat), respectiv într-unul informal, în relațiile interpersonale cotidiene. Într-un regim democratic, determinarea propriei identități etnice este dreptul suveran al individului. Într-o societate în care conviețuiesc vreme îndelungată mai multe etnii, sistemul clasificării etniilor este întotdeauna subiectiv, nu există un criteriu obiectiv absolut, arată Ladányi János și Szelényi Iván într-un studiu despre romii din Ungaria (1997, p. 3-6). Doar regimurile fasciste, legiuirile rasiste au decretat descendenta ("sâangele") ca un criteriu unic și absolut. Fără a exclude criteriul descentenței dintre cele ale identității etnice, trebuie să admitem relativitatea acestuia, posibilitatea assimilării unor indivizi la o altă etnie decât cea în cadrul căreia s-a născut și să recunoastem importanța aculturării, a schimbării de identitate prin însușirea culturii (în sensul cel mai larg al acestui termen, incluzând însușirea limbii, a normelor de

comportament și valorilor călăuzitoare în viața cotidiană) a unei alte etnii. Cred că trebuie să admitem necondiționat, ca principiu, că "atribuirea de către instituțiile de stat a unor nume, 'definiții' și apartenențe etnice unor persoane sau colectivități de persoane, fără consimțământul acestora, constituie un act de discriminare, în sensul dat acestui termen de Convenția internațională privind combaterea tuturor formelor de discriminare rasială" (*Romii: o minoritate a României*, 1996, p. 6).

Într-o cercetare recentă, condusă de Eugen Băican și Augustin Pervain, ținând "precepții și atitudini ale populației față de romi", autori au construit un eșantion reprezentativ pentru județul Cluj, împărțit pe urban/rural și pe șase zone funcționale, socio-geografice. În eșantion au fost cuprinși 1.118 subiecți, dintre care doar 1,1% și-au declarat apartenența la etnia romilor, în timp ce, conform datelor recensământului din 1992, în județ procentul lor era de 2,2. În același timp însă, 5,1 la sută dintre cei incluși în eșantion au declarat că au rude romi; conform criteriul descendenței, al "sângelui", toți aceștia ar trebui incluși, probabil, în etnia romilor, procentul lor în populația totală depășind deci, în acest caz, în zona cercetată, pe cel de 4,6, rezultat din calculul pe țară al soților Zamfir (Băican - Pervain, 1997, p.16-17). Rezultă că o semnificativă parte a populației de romi nu se autodeclară ca atare într-o situație de cercetare neoficială, netăgăduindu-și totodată înrudirea cu etnia romilor.

Cu alte cuvinte: este imperios necesar să se ia în considerare, în orice discuție sau cercetare serioasă privitoare la numărul (și situația) romilor în societatea românească (ca și în celelalte zone din partea estică a continentului nostru), fenomenul asimilării acestei etnii. Pare sigur că o parte (insuficient determinată prin cercetări, până acum) a etniei romilor a pornit pe calea asimilării, asumând-și fie o altă

identitate, fie o dublă identitate. Asimilarea este un proces obiectiv și subiectiv în același timp, dorință de asimilare neidentificându-se întotdeauna cu realitatea, conștiința gradului propriei asimilări putând fi mai mult sau mai puțin adecvată la situația obiectivă a individului.

În cartea mai sus amintită, Elena și Cătălin Zamfir operează o distincție, remarcabilă și pertinentă în înțelegerea mea, între cinci "straturi etnice" ale populației de romi din România, criteriul de stratificare constituindu-l chiar situația indivizilor pe scara procesului de asimilare. Aceste straturi sunt: a. romi care își păstrează caracteristicile etnice tradiționale și care se autoidentifică, atât în context formal cât și în cel informal, ca atare; b. romi care își păstrează caracteristicile etnice tradiționale, dar care nu se identifică formal ca atare; c. romi "modernizați", care deci nu își păstrează caracteristicile etnice tradiționale, își declară totuși apartenența la etnia romilor (această categorie – subțire – este formată, pe de-o parte, din intelectuali, pe de-ală parte din oameni de afaceri); d. romi asimilați, "modernizați", care nu se mai declară romi, deși nici ei, nici populația majoritară din jurul lor nu au pierdut "urmele" originii lor etnice; în sfârșit e. romi integrați, "modernizați", care au pierdut urmele originii lor etnice, nu se consideră pe sine și nu sunt considerați de cei din jur ca romi (E. Zamfir, C. Zamfir, 1993, p.56-58). O singură observație se impune aici, în opinia mea: cei din ultima categorie doar au fost, nu mai sunt romi, după nici un criteriu democratic și rațional.

Se înțelege că, prin firea lucrurilor, doar cei din prima și cei din cea de-a patra categorie, deci cei dispuși să se autoidentifice ca romi în context formal, pot fi cuprinși cu exactitate într-o statistică oficială întocmită după principiul autodeclarării apartenenței etnice. Cei din categoriile a doua, a treia și a cincea ar putea fi identificați ca atare, cu dificultăți cres-

când de la o categorie la alta, prin confruntarea autoidentificării cu heteroidentificarea. Iar precizarea numărului celor din ultima categorie este practic imposibilă. Chestiunea se complică suplimentar prin împrejurarea, mai sus amintită, că în Transilvania, assimilarea romilor s-a produs și înspre maghiari: există romi cu limba maternă maghiară, romi care se autoidentifică – desigur și aici în grade diferite – ca maghiari. Si în acest caz, autoidentificarea nu coincide cu heteroidentificarea: unii au ajuns să fie acceptați ca maghiari, alții nu. De asemenea, în Dobrogea, assimilarea unui număr de romi s-a petrecut în direcția turcilor sau tătarilor din această regiune. Romii assimilați la români sunt, de regulă, de religie ortodoxă. Cei assimilați maghiari – catolici sau reformați; cei turci sau tătar – mahomedani. O evidență precisă a celor puternic assimilați nu este posibilă.

Deosebirea dintre autoidentificare și heteroidentificare actionează diferit în situații de viață diferite. În temeiul cercetării pe care au condus-o, soții Zamfir calculează cifra de 536 mii de romi care se autoidentifică astfel, deci cu 127 de mii mai mulți decât cei înregistrați la recensământ. Cifra minimă a romilor heteroidentificați ar fi, după acești autori, de 819.446, deci 3,6 la sută din populația totală a țării. Eșantionul cu care s-a lucrat fiind format însă din segmentul populației de romi "cel mai vizibil pentru cei din afară", această din urmă cifră trebuie și ea corectată, anume rotunjită în sus, ajungându-se la cifra de 1 milion de romi, corespunzător procentului de 4,3 din populația totală. Cei din categoria e., romii assimilați, nu intră în nici un fel în calcul (1993, p. 59-60). Această estimare finală este întărită prin constatăriile privitoare la diferențele considerabile dintre cifrele incluse în recensământ și datele obținute prin heteroidentificare într-o serie de localități (comune și orașe mici): în toate

cazurile numărul heteroidentificaților este mai mare decât cel rezultat din recensământ, uneori dublul acestuia, în unele cazuri însă și de cinci ori mai mare (1993, p.61). Pentru București, recensământul indică 25.107 romi, iar estimarea rezultată din cercetare conduce la o cifră de 9 ori mai mare, deci în jur de 225 mii (1993, p.61-62). Un alt cercetător consideră, mai recent, că în București trăiesc 350 de mii de romi (Vasile Burtea, 1997, p. 35), deci și mai mulți decât cei din estimarea precedentă. În general, pentru marile orașe, soții Zamfir socotesc o proporție a romilor de trei ori mai mare decât cea oferită de recensământ (1993, p. 61 -62).

În temeiul tuturor celor precedente, cred că se cuvine să constatăm nu numai dificultățile metodologice ale stabilirii numărului exact al romilor din România (ca și din alte țări, de-altele), ci și limitele de principiu ale unei astfel de întreprinderi. Consider anume că precizarea cu orice preț a numărului maxim, *total* al romilor, adică al celor legați prin naștere de această etnie, nu numai că nu este posibilă, dar nici nu este de dorit. Identificarea drept romi a celor care s-au îndepărtat, prin assimilare, de etnia lor originară ar însemna stăvilirea artificială a procesului lor de assimilare, punerea sub semnul întrebării a rezultatelor acestui proces. și ar însemna, totodată, nesocotirea crasă a dreptului democratic al individului de a-și autodefini apartenența etnică, reactualizarea criteriului de factură rasistă al descendentei, al "sângelui".

Revenind la clasificarea propusă de soții Zamfir, cred că ar fi util să alăturăm conceptului de "modernizare", utilizat drept criteriu de autori, pe cel de *emancipare*. Într-adevăr, sensul și scopul procesului de assimilare mi se pare a fi, la romi, ieșirea din situația de marginalitate socială, integrarea în societate, adoptarea unui mod de viață similar sau identic cu cel al majorității – de astă dată nu în sens etnic –

populației și dobândirea unor condiții de viață, al unui standard de viață compatibil cu cel al acestei majorități. În această ordine de idei, pertinentă, deși necesitând unele precizări, mi se pare a fi una dintre observațiile de principiu ale autorilor, anume că romii nu se diferențiază de restul populației printr-o cultură aparte, ci printr-un mod de viață aparte (cel "țigănesc"). Atât auto- cât și heteroiden-tificarea romilor se întemeiază pe criteriul *modului de viață tradițional "țigănesc"*, iar acesta este unul la marginea societății, fără loc de muncă stabil, fără domiciliu corespunzător standardului minim de civilizație modernă, în condiții de mizerie materială, cu o mentalitate dominată de nevoile supraviețuirii cotidiene și fără o strategie de viață pe termen lung, s. a. m. d.

Desigur, acest mod de viață include și o cultură specifică (luat termenul în sensul larg al antropologiei culturale), adică un sistem propriu de norme de comportament și de valori. De asemenea, include și limba proprie, folclorul, obiceiurile și ritualurile specifice. În ceea ce privește limba proprie, nici măcar aceasta nu funcționează drept criteriu suficient pentru apartenența tuturor romilor din România la această etnie: la amintitul recensământ din 1992, doar 40,9% dintre cei ce s-au declarat romi, 163.897 persoane, au asumat limba română ca limbă maternă, restul declarând română (54,3%), maghiara (4,7%) și altele. Se pare că în cazul majorității romilor din România avem de-aface cu bilingvismul, cu folosirea concomitantă – însă în proporții diferite, de la caz la caz – a limbii română și a celei române, maghiare sau a alteia. Spre deosebire de majoritatea românească, dar și de celelalte minorități etnice din România, romii dispun doar de o cultură etnică populară, iar nu de una cultă: nu există o literatură scrisă, o producție filosofică, una artistică (nici măcar în domeniul muzical), una științifică proprie acestei etnii. De lipsă

culturii culte ține și lipsa unei religii proprii, specifice etniei. "În cadrul etniei romilor întâlnim un întreg *mozaic religios*", scrie sociologul Vasile Burtea; "romii au 'aderat', în cele mai multe cazuri, la religiile dominante din zonele în care s-au așezat, ori au ignorat pur și simplu normele și practicile de cult", ei au adoptat ortodoxismul în principalele Române, catolicismul sau protestantismul în Transilvania și Banat, mahomedanismul în Dobrogea; în consecință, "limba română nu este utilizată în activitatea de tip religios, una dintre sursele importante ale menținerii unei limbi minoritare" (1996, p.114-115). Spre deosebire de cazul celorlalte etnii minoritare, viața religioasă nu se constituie, deci, la romi, în factor de întărire-conservare a conștiinței identității.

Toată această situație ține de condiția de marginalitate socială a etniei. Conștiința identității etnice nu se sprijină la romi pe tradiții proprii în sfera culturii culte. Ridicarea nivelului cultural al acestei etnii, ascensiunea la nivelul folcloric la cel cult al culturii înseamnă cu precădere, pentru romi, învățarea scris-cititului, însușirea elementelor de cultură generală într-o altă limbă decât cea română, însușirea culturii specifice a majorității naționale sau locale, dobândirea unei calificări profesionale care să permită integrarea într-o activitate socialmente recunoscută, într-un cuvânt *emanciparea prin asimilare*.

Din considerarea modului de viață "țigănesc" tradițional drept criteriu al apartenenței la etnia romilor rezultă că modernizarea modului de viață – singura cale a emancipării sociale, implicând asimilarea modelelor comportamentale și mentale ale mediului ambient – duce inevitabil la reducerea numărului de romi din societatea românească. Desigur, conștiința dublei identități rămâne ca posibilitate deschisă pentru romii emancipați și asimilați, care nu vor să-și renege sau să-și uite descendenta. Un număr tot mai mare de romi

emancipați și asimilați își vor pierde însă identitatea de romi. Și-o vor păstra în mod neschimbător cei care vor continua să viețuiască la periferia societății, cei care au eşuat sau vor eşua în continuare în tentativa de emancipare, cei pe care societatea nu vrea sau nu poate să-i sprijine într-o asemenea tentativă. Precum și, firește, cei mai puțini, în majoritate intelectuali – care își asumă conștiient originea etnică, dorind să contribuie la ridicarea poporului lor.

În finalul acestor sumare considerații despre numărul și ponderea romilor în populația României voi aminti o cercetare proiectivă privitoare la evoluția posibilă/probabilă a problemei. Vasile Ghețău publică rezultatele unei asemenea cercetări, pentru perioada 1992 -2025 (1996, p.77-105). Din datele și concluziile sale, care se referă la "principalele naționalități" din România, voi reține, firește, doar pe cele privitoare la tema în cauză. V. Ghețău pornește – cu deplină îndreptățire, cred – de la considerentul că datele recensământului din 1992 nu reflectă numărul și ponderea reală a romilor în populația totală a României. El ia, drept o primă cifră de referință, cea indicată de cercetarea amplu relatată în cele precedente, de un milion de romi în 1992. Ia însă în considerare și posibilitatea ca și această cifră să fie sub cea reală, introduce deci o a doua variantă de referință, de un milion cinci sute de mii de romi în 1992. Își dezvoltă calculele proiective pe cele două variante, introducând în ecuații toate elementele mișcării demografice (natalitate, fertilitate, mortalitate, speranță de viață). Rezultatul: pe fondul scăderii generale cu circa două milioane (cu 12%) a populației țării, în prima variantă – creșterea de la un milion (4,4% din populație) la 1564,6 mii (7,7% din populație) în 2025; în a doua variantă – creșterea de la un milion și jumătate (6,6% din populație) la 2346,8 mii (11,4% din populație) la aceeași dată (V. Ghețău, 1996, p. 103). În ambele variante, creșterea

este, precum se vede, considerabilă. Desigur, este vorba de o predicție realizată sub semnul probabilului, construită în temeiul unor ipoteze de lucru care urmează a fi confirmate în viitor.

De corectitudinea calculelor pe care se bazează această extrapolare nu am motive să mă îndoiesc. Un aspect, anume unul esențial, trebuie însă observat aici: autorul ține seamă, în calculele sale – cum este și firesc – doar de factorii interni ai mișcării demografice. Considerentele sociologice nu pot fi introduse în asemenea proiecții. Dar ele pot schimba fundamental datele problemei. Am în vedere fenomenul emancipației și asimilației, despre care am vorbit în cele precedente. Cele două variante propuse de Vasile Ghețău au sansă de a se înfăptui dacă modernizarea "modului de viață țigănesc" nu se va produce, dacă emanciparea și asimilația romilor în societatea majoritară nu va face pași mari. Dacă însă da, atunci numărul romilor nu va crește nici în proporția indicată de prima variantă, căci se va schimba și comportamentul lor demografic, va scădea fertilitatea și natalitatea. Și – mai ales – va crește numărul celor care nu se vor mai declara romi. Toată chestiunea depinde însă, dincolo de posibilitățile cuprinzării într-un asemenea calcul proiectiv, de evoluția generală a societății românești, de succesul construirii economiei și instituțiilor moderne. Dacă tranziția se încheie cu succes, în timp util, emanciparea și asimilația romilor va avansa, caracterul problematic al situației lor se va diminua, marginalitatea lor socială va scădea. Dacă nu, caracterul tensional al situației lor în societatea românească se va agrava.

Scurtă istorie (a discriminărilor)

Etnia romilor este prezentă pe meleagurile României actuale de multe

O MINORITATE MARGINALĂ: ROMII DIN ROMÂNIA

sute de ani. Nu voi încerca, bineînțeles, nici măcar schițarea istoriei lor. Dispunem de-acum de o lucrare bine documentată în această privință, cartea lui Viorel Achim, *Tiganii în istoria României* (1998), la care voi face dese referiri în cele ce urmează. Nu pot însă ocoli abordarea istorică a problematicii lor, căci chestiunile sociale ale prezentului rămân de neînțeles fără cunoașterea rădăcinilor din trecut ale acestora.

Romii au ajuns pe teritoriul României, ca și al altor țări, aduși de valurile și vânturile istoriei. Nici o populație nu migrează de prea mult bine și nici într-un caz pentru a face în chip premeditat rău populației stable din țara unde dorește să se așeze, ci căutându-și un loc al subsistenței posibile. De aceea, discuția despre "de ce au venit tiganii la noi" este total irelevantă și inutilă din unghiul de vedere al realităților contemporane. Romii de astăzi din România *n-au venit ei însăși*, ci strămoșii lor îndepărtați, care nu mai pot fi luati la întrebări. Cei de astăzi s-au născut aici, ca și majoritarii, ca și ceilalți minoritari. Părinții, bunicii și străbunicii lor sunt îngropați în acest pământ, ca și ai celorlați. Prezența lor este pur și simplu un dat, care nu comportă comentarii și justificări, implică în schimb (ar implica, mai precis) deplinătatea drepturilor civice, integrarea normală în societate.

În realitate, romii au constituit, în întregul lor trecut pe aceste meleaguri, și constituie și în prezent, nu numai o etnie minoritară, ci și o categorie socială marginală. Primul fapt al acestei situații ține de împrejurarea că, timp de aproximativ cinci sute de ani, romii s-au situat la periferia structurii sociale a populației având statutul de *sclavi*. "Cred că s-ar cuveni să recunoaștem că românii au avut, vreme de 500 de ani, sclavi" (Dan Oprescu, 1998, p.12). După cum arată pe larg și în mod temeinic documentat Viorel Achim în cartea menționată, romii au avut, în Moldova și în Mun-

tenia, condiția socială de *robi*, în speță ai Domniei, ai mănăstirilor și ai boierilor: ei aparțineau, ca proprietate – trup și suflet – de moșii, respectiv de deținătorii legali ai acestora. Era un gen de dependență personală mai riguroasă decât iobagia: sclavie în toată puterea cuvântului. Romii robi se situau în afara structurilor feudale propriu zise, condiția lor socială era inferioară față de aceea a țăranilor iobagi. Această condiție era a unor *paria*, fără nici un fel de drepturi, expuși totodată oprobriului general. Caracterul în ansamblu premodern al structurilor societății românești a făcut posibilă păstrarea, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a sclaviei, ca formă extremă de discriminare etnică și socială în același timp. Într-un mod curios, condiția de robie nu a împiedicat traiul nomad al unei bune părți a acestei etnii: ei puteau migra și chiar trebuiau să migreze, pentru a-și practica meserile tradiționale, cu care își câștigau existența, cu obligația de a reveni periodic pe moșii de care aparțineau, de a-și plăti "dajdia" sau/și de a executa serviciile cu care erau datori. Era un nomadism "limitat și controlat" (V. Achim, 1998, p.54). În secolul al XIX-lea, modul de viață nomad era specific mai ales robilor domnești; cei mănăstirești și boierești erau legați, în mai mare măsură, de activitățile agricole. Într-un fel, romii robi erau cuprinși, din condiția lor de marginalitate, în viața economică a vremii, practicând meserii pe care celealte categorii sociale nu le făceau și de care societatea avea nevoie. Cuprinderea în sistem le-a asigurat, totodată, un minim de protecție socială, sub autoritatea Domniei, a mănăstirilor sau a boierilor proprietari. Emanciparea lor juridică – anularea robiei ca instituție legală – a avut loc în cadrul unui proces care a început în 1843 – când s-a adoptat prima lege de dezrobire a unei categorii de tigani în Tara Românească – și s-a terminat în 1855 în Moldova și în 1856

în Muntenia, când, sub puternica influență a ideologiei pașoptiste, au fost dezrobite toate categoriile de robi și a fost desființată însăși robia ca instituție. Eliberarea romilor din sistemul dependenței personale totale n-a însemnat însă și emanciparea lor socială, căci în marea lor majoritate ei nu au fost împroprietăriți, deci nu au fost legați de o ocupație agricolă, rămânând să-și practice meseriile tradiționale și să trăiască din expediente. Nu li s-au oferit nici un fel de modalități și cai de integrare socială, au continuat să rămână la periferia societății. Și-au continuat viața de *paria*, la marginea societății, sub condiția țărănuilui autohton legat de pământ.

Totuși, un număr restrâns de romi din fostele sate mănăstirești au fost împroprietăriți prin reforma agrară din 1864. Întrucât au fost legați de o ocupație agricolă, aceștia "și-au pierdut identitatea țigană și s-au assimilat din punct de vedere etnic populației majoritare" (V. Achim, 1998, p.12); procesul s-a petrecut în succesiunea a două-trei generații și a devenit ireversibil (idem, p.104).

Condiția socială inferioară de astăzi a etniei își are rădăcinile în marginalitatea sa tradițională, nedepășită. Romii și-au conservat multă vreme – parțial până astăzi – structurile sociale tradiționale, împărțindu-se în *neamuri*, după criteriul legăturilor de sânge, ale descendenței și înruditirii. Neamurile – clanuri, gînți – reprezintă totodată grupuri "profesionale", de meșteșuguri sau meserii, moștenite și practicate din generație în generație, un fel de "bresle naturale" (V.Achim, 1998, p.48). După Vasile Burtea (1994), au existat, până după cel de-al doilea război mondial, 20 de asemenea neamuri de romi în România: căldărari, ursari, argintari (inelari), rudari (bâiesi), fierari, spoitori, ciubotari, cositorari, ciurari, geambăsi, vâträși, florari, mătăsari, läutari și altele, desprinse din cele enumerate. Cum subliniază autorul, neamurile

nu se întemeiază doar pe relația de rudenie dintre membrii lor, ci și pe ocupația (meseria, profesia) practicată de aceștia, perpetuată din generație în generație. Trebuie observat că însăși această legătură dintre meserie, activitate și neam este specific premodernă. Asemenea grupuri funcționale aveau o coeziune internă puternică, având conducere și jurisdicție autoinstiuită, cunoscută în afară, dar nerecunoscută în sistemul politico-juridic oficial. Mai multe familii alcătuiau o ceată (un clan), având în frunte un șef (jude, voievod, bulibașă). Ele erau orientate spre supraviețuirea grupului la periferia societății, constituind totodată și o barieră în calea încercărilor de evadare individuală, de integrare în societate prin schimbarea meseriei, prin adaptare personală la necesitățile și posibilitățile variate și mișcătoare ale societății moderne. Înseși meseriile (activitățile) respective au ajuns să fie considerate de către majoritate ca fiind "țigănești" și depreciate ca atare, chiar și în cazul în care erau realmente utile pentru societate, iar practicanții lor individuali, ca de pildă läutarii, se bucurau de recunoaștere pentru măestria lor. Una dintre consecințele împărțirii în neamuri a fost afirmarea solidarității cu precădere în interiorul neamurilor, mai puțin și între acestea, acest fapt având repercusiuni negative asupra posibilităților de afirmare unitară, la nivel societal, a etniei, cu prelungiri până în ziua de azi. Este de adăugat, conform constatării majoritatii cercetătorilor, că divizarea/organizarea în neamurile tradiționale s-a dizolvat, în esență, în timpul regimului communist, în condițiile stabilizării și integrării forțate a romilor, astăzi păstrându-se doar urmele sale.

Cu o asemenea organizare socială și un asemenea mod de activitate, de la dezrobirea lor și până sub comunism, romii au trăit în cele mai multe cazuri în mizerie și promiscuitate, iar mulți dintre ei au dus o viață nomadă, negăsind – uneori nici nedozând – oportunitățile fixării de teritoriu.

Erau, în cvasi-totalitate, analfabeti; nu au devenit tărani, puțini au ajuns muncitori, n-au pătruns aproape deloc în straturile de mijloc ale societății și absolut deloc în cele superioare. Nu poate fi de mirare că la o astfel de populație incidența comportamentelor antisociale, mai ales a furtului era mai mare decât la etnia majoritară și la celelalte etnii minoritare, cuprinse în structurile sociale date. Romii au intrat astfel, pentru o sută de ani, în cercul vicios al marginalității: situația lor periferică a îndus, la ei, comportamente anomice și deviantă, iar asemenea comportamente au îndus, la rândul lor, cimentarea condiției lor marginale, au alimentat și realimentat mereu atitudinea negativă față de ei a majorității, dar și a celoralte etnii minoritare, ca și o anume conștiință rebelă a autoseparării la ei însăși. Condiția de marginalitate socială a avut întotdeauna și un corespondent topografic: tradițional, romii au locuit *la periferia* localităților, respectiv a satelor care i-au tolerat; apoi în suburbiile orașelor, învecinându-se unii cu alții, mai puțin cu majoritarii sau cei de altă etnie. Mai mult: marginalitatea i-a urmărit și după moarte, ei fiind înmormântați, tradițional, la periferia cimitirilor majoritații (V. Achim, 1998, p.104).

În perioada interbelică, în special în anii '30, a avut loc totuși un proces incipient de modernizare. S-au format câțiva – puțini – intelectuali romi și au luat ființă unele organizații proprii ale etniei, cu caracter socio-profesional, apoi și cu profil social mai larg, cum au fost Asociația Generală a Tiganilor din România și Uniunea Generală a Romilor din România, ambele fondate în 1933. Cele două organizații erau în aprigă concurență, liderii lor își aduceau acuzații reciproce; nici una nu a reușit să obțină un statut legal. (Viorel Achim, 1998, p. 128-129). Președintele săs al celei de-a doua numite organizații s-a autoîntitulat totodată și "voievod al tiganilor din România". În anul următor, a

apărut și un "mare voievod al tiganilor din Oltenia". În concepția liderilor respectivi, titlul asumat de "voievod" era menit a indica o autoritate superioară celei a bulibașilor și vătafilor locali. În realitate, autoritatea lor era minimală, ca și eficiența socială a organizațiilor pe care le conduceau, organizații care nu se puteau rupe de formele premoderne ale tradiționalului "mod de viață tiganesc". "Întreaga activitate a organizațiilor tiganești denotă un amestec de modernism și de tradiționalism, reflectând, de fapt, situația populației tiganești din acea perioadă" (Viorel Achim, 1998, p.131).

Este de subliniat că, spre deosebire de resentimentele și prejudicialele naționaliste ale majorității față de celelalte etnii minoritare, motivația atitudinii negative față de romi nu era, în perioada interbelică, de ordin ideologic sau concurențial, ci izvorea dintr-o profundă desconsiderare socială: față de romi, orice ne-rom se considera îndreptățit a se socoti socialmente superior. Ideologizarea acestei atitudini a constat în considerentul cvasi-general că romii însăși, prin însușirile lor "naturale", ereditare, ar fi de vină pentru condiția în care, de fapt societatea i-a împins și i-a menținut. Nu poate fi, iarăși, de mirare, că o etnie marginală, care nu găsește căi de integrare în societate, se și închide în sine, își cultivă și își perpetuează specificitatea anomică din unghiul de vedere al majorității – căci altfel nu poate subsista – realimentând mereu prejudicialele majorității față de sine.

Un capitol special din istoria romilor din România îl reprezintă soarta lor în timpul celui de-al doilea război mondial. În toate țările în care s-a instaurat regimul fascist sau care au căzut sub ocupație fascistă, romii au suferit, în spiritul ideologiei rasiste, discriminări și represiuni, fiind – în proporție mai mică sau mai mare, de la țară la țară – supuși unor acțiuni de exterminare. Pentru România se vorbește uneori, la

modul aproximativ, de "zeci de mii" de romi exterminați în urma deportărilor în Transnistria. Immediat după război s-a vehiculat, inclusiv în documente oficiale, cifra de 36.000 de morți din rândurile acestei populații. Aceeași cifră este reluată într-o publicație recentă, însă fără nici o referire la vreo sursă (Alain Reyniers, 1997, p.16). În continuare, mă refer aici la datele, cu multă circumspectie adunate și prezentate pe baza unor cercetări de arhivă, în cartea de mai multe ori citată a lui Viorel Achim (1998, p. 136 - 152). Regimul dictatorial al mareșalului Antonescu nu a inclus etnia romilor în sistemul legiuirilor sale rasiale, nu a retras membrilor ei drepturile cetățenești, nu le-a confiscat proprietățile, nu i-a exclus de la serviciul militar. Dar, fără îndoială sub influența ideologiei rasiste germane și în concordanță cu politica de prigonire rasială practicată de regimul hitlerist, a proiectat "purificarea etnică" a României. Ca o primă măsură, în vara-toamna anului 1942 Antonescu a ordonat personal deportarea în Transnistria a – aproximativ – 25.000 de romi, cei considerați a reprezenta un "pericol social" pentru țară. În acest lot au fost inclusi, mai întâi, nomazii, apoi cei care au suferit anterior condamnări penale, precum și alte categorii. Au fost însă deportate nu doar persoane considerate "periculoase", ci familiile întregi, cu femei, bătrâni și copii. Listele au fost întocmite de autoritățile locale, după criterii mai mult sau mai puțin subiective sau întâmplătoare. Dintre cei deportați au pierit la locurile de deportare – fără a fi execuți cu premeditare – de foame, de frig și de boli, aproximativ jumătate. Moartea acestor oameni, chiar neexecuți direct, a fost consecința directă a deportării lor și a condițiilor inumane din locurile de deportare; se subsumează deci noțiunii de exterminare. Conform proiectului inițial, primul val al deportărilor ar fi fost urmat de altele; în fapt însă nu s-a întâmplat astfel. La începutul lunii octombrie

1942, continuarea deportărilor a fost amânată pentru primăvara anului următor, pentru că apoi acțiunea să fie complet abandonată. Mai mult: supraviețitorii au început să fie readmiși-readuși (parțial chiar cu mijloacele armatei) în țară, începând cu primăvara-vara anului 1943. S-a petrecut – voi adăuga – ceva similar, *mutatis mutandis*, cu atitudinea regimului Antonescu față de evrei: schimbarea cursului războiului a indus o temperare a zelului exterminator, ceea ce a dus la salvarea majorității etniei. Cei 12.500 de morți au rămas însă morți, deportarea și pielea lor se înscrie în specia crimei de genocid. În felul acesta, romii din România au pătimit și ei, ca și evreii, Holocaustul; cu deosebirea că despre exterminarea lor în masă – e drept, de proporții mai reduse – s-a și vorbit, ulterior, mult mai puțin, atât în țară cât și peste hotare. Sub comunism, tăcerea asupra Holocaustului romilor a fost tot atât de sever respectată, ca și asupra celui evreiesc. "Până astăzi nu există, din partea oficialităților românești, o asumare publică a răspunderii în legătură cu deportările (...) la care au fost supuse comunități întregi de romi. Nu există nici măcar o încercare de despăgubire morală sau materială pentru supraviețitorii și familiile celor deportați și uciși" (Dan Oprescu, 1998, p.12). Însăși discutarea problemei întâmpină, până în ziua de astăzi, rezistență din partea purtătorilor de cuvânt ai naționalismului românesc, care fie neagă evidența faptului însuși, fie îl consideră un merit al mareșalului.

Regimul communist a adus unele schimbări în situația socială și în modul de viață al populației de romi, fără a rezolva nicidcum emanciparea și integrarea lor în societate. Nici nu putea s-o facă, deoarece n-a înfăptuit o modernizarea reală a societății, cum și-a propus și a pretins, ci doar unele elemente de modernizare încadrate într-o *pseudomodernizare* generală. Ideologia oficială a egalității cetățenești a servit

mai curând la trecerea sub tacere, împingerea într-un con de umbră a situației specifice a acestei etnii; nu "se cădea" a se vorbi deschis despre marginalitatea ei, despre situația ei defavorizată în raport cu majoritatea și cu celelalte etnii. Această politică și ideologie era una clar asimilaționistă, având drept corolar acea minimizare, în statisticile oficiale, a numărului de romi, despre care am relatat în paragraful precedent. În discursul oficial, romii nu au figurat niciodată printre etniile (minoritățile) "recepție" – ca maghiarii, germanii – cărora li s-a asigurat, măcar de formă, o oarecare reprezentanță în organele politico-sociale, partidice și statale; ei erau întotdeauna înglobați (alături de evrei) în categoria "alții", fără număr determinat (și obligatoriu) de reprezentanți.

S-a scris destul de mult, în ultimii ani, în publicațiile naționaliste, despre împrejurarea că în primii ani ai regimului comunist, mai ales la sate, o seamă de romi au devenit secretari de organizații de bază, primari sau președinți de cooperative agricole de producție. Ponderea numerică a acestor cazuri este de regulă mult exagerată. Se omite fără mai ales aspectul esențial, anume că prezența unor romi în funcții "de încredere" în noile structuri politice și economice ale regimului comunist nu se datora unei politici deliberate de favorizare a acestei etnii, ci pur și simplu criteriului "de clasă": s-a făcut apel, literalmente, la *cei mai săraci* dintre locuitorii satelor, la *cei realmente nelegați*, în nici un fel, de vechile structuri de proprietate. Ulterior, în urma colectivizării totale, romii ajunși inițial în funcții de conducere au fost de regulă schimbați, căci nu corespundeau cerințelor minime de pregătire și competență, ei revenind pe locurile lor periferice tradiționale în ierarhia puterii.

Procesul de asimilare și integrare socială a lor a făcut totuși unii pași. Industrializarea forțată și extensivă, promovată de regimul communist, a avut nevoie de mul-

tă forță de muncă necalificată sau de calificare redusă. Mulți romi au fost angajați pentru astfel de munci în noile fabrici și mai ales pe marile șantiere de construcții industriale, mai târziu și în domeniul construcțiilor urbane de locuințe. Tot muncitorii necalificați sau de incipientă calificare au rămas, dar au dobândit, mulți, un loc de muncă stabil și un salar minimal, dar asigurat. Un număr (nedefinit) dintre cei care au ajuns în aceste condiții muncitorii au dobândit cu timpul locuințe, de regulă dintre cele mai mizerabile din noile cartiere orașenești de blocuri. Au devenit, în felul acesta, sedentari și au intrat pe panta asimilării la majoritate. De altfel, sedentarizarea s-a infăptuit în bună parte în urma unor măsuri administrative, în cursul anilor '60 (V.Burtea, 1996, p.110). Construcțiile de noi cartiere de locuit și planurile de sistematizare a orașelor au adus cu sine demolarea unor zone urbane insalubre, a unor "cartiere tigănești" și dispersarea locuitorilor acestora, ceea ce a dus și la disoluția comunităților de vecinătate ale romilor. O parte din romii din mediul rural au putut deveni muncitori la întreprinderile agricole de stat sau chiar membri ai cooperativelor agricole de producție, care – pe măsura industrializării și a migrației țărănimii spre industrie și oraș – au suferit tot mai mult de lipsa brațelor de muncă. După Vasile Burtea (1997, p.37), cam 49% din forța de muncă activă romă era ocupată în agricultură (restul rămânând deci pentru industrie, construcții etc.). "Încadrate în producție", aceste categorii de romi au rămas tot la nivelul cel mai de jos al ierarhiei sociale, dar au pătruns totuși în această ierarhie, au făcut un prim pas în direcția integrării lor sociale. Iar copiii lor, – dacă nu toți, totuși mai mulți decât în perioada interbelică – au fost trimiși-priimiți la școală, alfabetizați, unii putând parurge chiar școala medie, iar cățiva, puțini, ajungând la calificări superioare.

Dacă astăzi, în perioada de după

1989, etnia romilor din România dispune de un număr de intelectuali proprii – printre care și câțiva sociologi care și-au făcut un nume în ultimii ani – aceștia au devenit ceea ce sunt astăzi în timpul regimului comunist, folosindu-se de oportunitățile de instruire oferite de acel regim. La fel s-au petrecut lucrurile și în celelalte țări ale fostului bloc comunist. "Stratul fragil de intelectuali romi care activează în prezent în Europa este recent, ca urmare a măsurilor coercitive de educație care au fost luate în anii '50, mai ales în fostele state comuniste" – scriu Nicolae Gheorghe și Andrzej Mirga (1997, p.9). Nu mai puțin adevărat este că aceste posibilități le-au fost oferite unor tineri romi în cadrul politiciei de omogenizare etnică a populației, drept cale a asimilării la majoritate. Romii care au devenit intelectuali sub comunism purtau (poartă) nume de persoană și de familie românești, au adoptat modul de viață al majorității. Cei mai mulți dintre ei și-au afirmat public identitatea de romi și au început să contribuie la apărarea identității și la emanciparea socială a etniei lor doar ulterior, după schimbarea de regim. În timpul regimului comunist asemenea acțiune nu a fost sub nici o formă cu puțință.

Regimul comunist nu s-a ocupat în mod special, multă vreme, de situația romilor din societatea românească. Doar târziu, în 1977, conducerea partidului comunist a întocmit un program, nepublicat vreodată, privitor la integrarea socială a membrilor acestei etnii. În 1983, secția de propagandă a c.c. a pregătit un raport de evaluare a rezultatelor aplicării aceluiași program. S-a constatat că romii fără acte au fost înregistrați la oficiul stării civile, s-a instituit obligativitatea legalizării căsătoriilor, s-a insistat asupra înscrerii la școală a copiilor, asupra satisfacerii, de către tinerii romi, a stagiuului militar. S-a reținut, totodată, că sub aspect economic situația romilor nu s-a îmbunătățit, dimpotrivă: numărul romilor neîncadrați în "câmpul muncii" a

crescut în loc să scadă (V.Achim, 1998, p. 159), datorită, după toate probabilitățile, stagnării economice generale.

Procesul de incipientă modernizare prin care a trecut etnia romilor în timpul regimului comunist a fost frânat încă din anii '70, fiind cu adevărat stopat în anii '80, pe fondul crizei de sistem al acestui regim, când dezvoltarea extensivă a industrializării și urbanizării nu a mai putut fi continuată. Din acea vreme nu numai că nu s-au mai înregistrat progrese ale modernizării modului de viață al romilor, ci dimpotrivă, s-a manifestat tendința de revenire a multora dintre cei "modernizați" la modul lor de viață tradițional (V. Achim, 1998, p.167). Politica natalistă a lui Ceaușescu a amplificat dificultățile modului de viață "țigănesc", căci numărul de copii a crescut cel mai mult în familiile de romi, împreună cu restrângerea posibilităților, pentru aceste familii, de a-și asigura subzistența printr-o slujbă constant remunerată la stat. În schimb, alocațiile pentru copii au permis unor familii de romi cu mulți copii să subziste – la nivel minim, desigur – fără ca adulții să se angajeze în producție.

Totodată, multe familii de romi au practicat activități economice tipic marginale, de pildă colectarea de materiale refolosibile (sticle, hârtie, fier vechi) sau achiziționarea de pene și fulgi. Unii s-au îndeletnicit, cu sau fără autorizație, cu comerțul ambulant, la limita legalității sau dincolo de această limită. În ultimul deceniu al regimului comunist, odată cu adâncirea penuriei generale de bunuri de consum, "piata neagră" a funcționat ca una complementară la cea oficială, nepermisă, totuși tacit tolerată de autorități, o piată care a contribuit, în felul ei, la subzistența întregii populații. Din această piată au trăit, tot la limita subzistenței, o seamă de familii de romi. Unii însă dintre aceștia – fără să se știe că anume – au acumulat însemnate sume de bani. Dintre aceștia din urmă s-au recrutat primii întreprinzători romi de după

1989, cei care apoi s-au îmbogățit repede, folosindu-se de oportunitățile economiei de piață în proces de formare. Prin urmare, încă în ultimii ani ai regimului communist a început un proces de polarizare în sănul etniei romilor, prin desprinderea, de pe fondul mizeriei generale, a unui strat de familii instărite, dispunând de o rețea de legături economice semilegale sau ilegale și de îscusință în practicarea comerțului.

Romii în actualitate

Situația romilor în România de după comunism este profund contradictorie. Țara fiind într-o prelungită tranziție de la comunism la capitalism, de la dictatură la democrație, de la premodernitatea structurală la modernitate (sau modernitatea târzie, postmodernitatea), etnia total marginală de odinioară a intrat pe o pistă a emancipării și asimilării mai accelerate ca în oricare dintre perioadele istorice precedente, întrând totodată și pe una a diferențierii, chiar polarizării sociale accentuate.

Problemele acestei etnii au devenit dintr-o dată publice: se scrie și se vorbește mai mult despre ele ca oricând în trecut. Cred a nu greși afirmațand că în ultimii șapte-opt ani au apărut mai multe cărți, studii, articole de ziar, s-au purtat mai multe discuții publice despre situația romilor ca în întreaga istorie anterioară a societății românești. Iar conștientizarea socială a problemelor este, fără îndoială, primul pas spre rezolvarea acestora. Pe de altă parte însă, rezolvarea practică a acestor probleme întârzie, tranziția se prelungeste nedefinit și pentru romi, ca pentru întreaga societate românească. Democrația, câtă s-a înfăptuit, oferă șanse mai mari de rezolvare a acestor probleme, decât regimurile care au instituționalizat marginalitatea socială a acestei etnii. Dar schimbările structurale care s-au petrecut în societatea noastră au oferit doar unei pături subțiri a etniei ro-

milor posibilitatea de a-și îmbunătăți și condiția socială. O considerabilă parte etnică se află printre perdanii schimbării regim și ai tranziției. Cred că se poate să amă că întreaga problematică a etniei romilor s-a acutizat în ultimii ani, drept consecință a contradicției dintre aspirațiile cunoscute de emancipare și posibilitățile dințiate, pentru majoritatea etniei, de a realiza.

Trecerea la economia de piață a avut sine apariția unei pături subțiri de rebozări și foarte bogăți, profitori ai tranziției îmbogățiti prin contrabandă, speculă, afaceri la limita legalității. Această pătură e foarte bătătoare la ochi, ușor identificabilă prin semnele exterioare ale modului ei de viață, prin casele luxoase – vile, palate – pe care și îl ridicat, automobilele de marcă pe care și îl procurat. La polul opus se află însă o masă mare de romi care continuă să trăiască la periferia societății, în neagră mizerie. Iar între cei din poli, categorii intermediare cu determinații fluctuanțe, care încercă, de multe ori fără rezultat satisfăcător, să se încadreze în acest sistem socio-economic prin modernizarea propriului mod de viață.

Printre perdanii tranziției înscriu, mai întâi, romii care și-au găsit, vechiul regim, locuri de muncă în agricultură. Cei din fostele cooperativa agricole de producție au fost primii care, în urma disoluției acestor cooperative, să rămână fără resurse legale de existență: le nu li se puteau restitu pământuri, spre (re)începe o viață de agricultor independent, căci ei nu aveau anterior (cum și-a văzut în cele precedente), nici un fel de proprietate funciară. Muncitorii romi din fostele întreprinderi agricole de stat erau, în majoritate, necalificați. În urma inevitabilelor reduceri de personal, ei au fost primii concediați. Același lucru s-a întâmplat cu marea număr de romi, muncitori necalificați în sfera construcțiilor: închiderea șantierelor i-a pus pe drumuri, ca și pe muncitorii romi fără calificare din între-

prinderile industriale de stat care și-au redus sau chiar și-au început activitatea. În acest fel, șomajul a crescut, în populația de romi, proporțional mai mult decât la etnia majoritară și la celelalte etnii minoritare.

Date semnificative despre starea socială a populației de romi rezultă din cercetarea relatată în cartea scrisă de Elena și Cătălin Zamfir. Astfel, în 1992, din totalul persoanelor de peste 16 ani a eșantionului cercetat, 45,2 la sută era fără lucru; salariați erau 22,1 la sută (în timp ce 58,6 procente din populația totală a țării erau, în același moment, salariați), de afaceri pe cont propriu se ocupau 16,9 la sută, patroni erau 0,8 la sută, pensionari 5,1 la sută, învățau la școli 0,4 % și se aflau la închisoare 1,2 la sută (Zamfir - Zamfir, 1993, p.107). Totodată, din totalul populației mature cuprinse în eșantion, 79,4 procente erau lipsiți de orice calificare profesională, 3,9 procente erau calificați în profesii tradiționale și doar 16,1 procente dispuneau de calificări în profesii moderne (Zamfir - Zamfir, 1993, p. 102). Nivelul mediu al pregăririi școlare a romilor se află și el considerabil sub nivelul mediu al populației pe țară: 22% din generația matură a eșantionului nu au nici o clasă școlară, 5,3% au școala primară incompletă, 25,2% au absolvit școala primară completă, 8,5% au gimnaziul incomplet, 33,7% au gimnaziul complet, doar 3,9 au făcut liceul și 0,7% au făcut studii postliceale (Zamfir- Zamfir, 1993, p. 92). La toate pozițiile, situația femeilor este sensibil mai rea decât cea a bărbătilor. Mai puțin de jumătate din populația de romi adulță știu să citească bine, conform proprietelor declarării (56% dintre bărbăți și 41% dintre femei); cealaltă jumătate fie că nu știe să citească deloc, fie citește cu dificultate, fiind deci, practic, analfabetă (Zamfir - Zamfir, 1993, p. 93). Iar analfabetismul, în chip evident, este un handicap greu în obținerea unei calificări profesionale moderne și în integrarea în activitatea socială utilă,

în dobândirea statutului de salariat etc. Voi adăuga că, în conformitate cu datele Recensământului din 1992, doar 0,1 la sută dintre romi aveau studii superioare, în timp ce media generală pe țară la acest indicator era de 5,1 la sută.

Situată socială precară a majorității romilor se oglindește foarte clar și în datele privind caracteristicile demografice ale acestei populații. Vârsta medie la căsătorie este de 17 ani la fete și 18 ani la băieți, față de 21,3, respectiv 22,8 la ansamblul populației; o cincime dintre femeile rome nasc înainte de 16 ani, iar peste 50% înainte de 18 ani; natalitatea este de 5,10 copii/femeie, în timp ce media pe țară este de 1,9 copii/femeie (Zamfir - Zamfir, 1993, p.66-92). Se înțelege că un asemenea comportament demografic este o consecință a modului de viață premodern și în același timp o piedică în calea modernizării modului de viață. Vârsta redusă a femeii la încheierea căsătoriei se asociază cu nivelul ei redus de pregătire școlară, ambii factori favorizând constituirea de familii cu număr mare de copii. De asemenea, cei doi factori se asociază, de regulă, cu lipsa totală sau gradul redus al calificării profesionale a femeilor și cu procentul foarte mare al celor necuprinse în nici un fel în diviziunea socială a activităților (Tuca Maria Ionescu, 1995, p. 12). Ceea ce este însă și mai semnificativ și reprezintă consecința concentrată a condițiilor lor dezavantajoase de existență: speranța medie de viață a romilor este, atât la bărbați cât și la femei, cu 5 ani mai redusă decât media pe țară (V. Ghețău, 1996, p. 82).

Illustrative și convingătoare pot fi, cred, datele unor cercetări mai recente, la nivel regional, despre situația actuală a populației de romi. Astfel, o cercetare semnată de Sorin Cace, intitulată *Copiii romi din România*, efectuată în zece comunități compacte, documentează temeinic condițiile total neprielnice ale școlarizării copiilor din aceste comunități: condițiile fizice

de locuit ale familiilor (uneori până la 15 persoane în 2-3 camere sau chiar convingerea a trei generații într-o singură cameră), carentele alimentare, starea de sănătate precară, copilăria scurtă și munca timpurie a copiilor, care trebuie să contribuie, chiar din timpul școlarizării primare, la întreținerea familiei – toate acestea contribuie la slabele rezultate școlare ale populației de romi și duc la situația în care învățământul conservă și amplifică, în momentul de față, inegalitățile de statut dintre romi și populația majoritară, în loc de a contribui la recuperarea handicapului de start al acestor minoritari (Sorin Cace, 1998, p. 5,7,11, 12-13, 15,21). Se constată, în plus, la populația investigată, ceea ce autorul numește "cultura săraciei" – convergentă cu vechea "mentalitate tiganească" – constând în trăirea momentului, în concentrarea tuturor eforturilor familiei spre simpla subsistență cotidiană, în absența oricărei strategii pe termen mai lung, privitor la viitorul familiei, al copiilor (idem, p.9).

Raportul intitulat *Asistența celor mai defavorizate comunități de romi din Transilvania, România*, (fără autor), realizată de organizația *Médecins sans frontières* (1997) relatează situația a 14 comunități de romi din mediul rural, înainte și în urma intervenției numitei organizații în comunitățile respective. Nu este un raport de cercetare, ci unul de constatare și evaluare a rezultatelor aplicării unor proiecte de intervenție umanitară, având scopul de a îmbunătăți, pe cât posibil, situația comunităților vizate. Dar acest raport conține o seamă de date și observații de relevanță sociologică, dintre care voi aminti unele. Totodată, el ilustrează convingător posibilitatea obținerii, prin acțiune susținută, a unor ameliorări efective a situației acestor comunități. Toate cele paisprezece comunități vizate în proiect constituie, la modul propriu, comunități marginale – viețuitoare la periferia localităților de care aparțin – și totodată situate, prin condițiile lor existen-

țiale precare, caracterizate prin pauperism, la periferia sistemului social. Copiii romi din aceste comunități au șanse reduse de a parcurge un ciclu de școlarizare comparabil cu cel al majorității: înaintea demarării programului, rata de reușită școlară la copiii romi era de 55%, pe când la totalul de copii de 87%, diferența fiind deci de 32% în defavoarea romilor; în urma intervenției, această diferență s-a redus la 12% (1997, p.42-43). Intervenția a fost complexă, constând din distribuirea gratuită de încălțăminte, haine și rechizite școlare pentru copiii romi, dar și din acțiunea persuasivă, în familiile de romi, în favoarea conștientizării de către părinți a importanței școlarizării pentru viitorul copiilor lor, precum și în școli, în vederea conștientizării de către învățători, profesori și directori a condițiilor deosebit de neprielnice în care trăiesc și învață elevii romi, deci a necesității unei atenții speciale față de aceștia. Nivelul de igienă al comunităților în cauză este total nesatisfăcător: "accesul la apă potabilă este uneori foarte dificil, chiar dezastroz în anumite situații"; lipsa de combustibil, de haine de schimb și de materiale pentru curățenie, respectiv lipsa de bani pentru procurarea tuturor acestora, precum și suprapopularea locuințelor, absența unei infrastructuri care să asigure colectarea și eliminarea reziduurilor face foarte dificilă, dacă nu imposibilă asigurarea unei igiene corporale normale; la toate acestea se adaugă, firește, lipsa de educație, traductibilă în absența aspirației la un mod de viață conform regulilor normale de igienă. Lipsa de igienă afectează serios starea de sănătate a populației de romi, dar alimentază și animozitatea populației majoritare față de ei, constituind unul dintre factorii care îngreunează integrarea lor socială. Cum observă însă autorii raportului, în mentalul colectiv al majoritarilor aspectul subiectiv al acestei situații este absolutizat, ca și cum totul ar depinde doar de atitudinea și compor-

tamentul romilor, fără a se lua în considerație multitudinea factorilor obiectivi, existențiali, care îi țin îngloați în situația dată (1997, p. 65). Construirea sau amenajarea unor fântâni în comunitățile respective, clorinarea apei, construirea și amenajarea unor toalete, distribuirea gratuită a unor materiale pentru igiena corporală au ameliorat întrucâtva situația, fără însă a o îmbunătăți radical (1997, p. 66-67). În sfârșit, asistența medicală: accesibilitatea dispensarelor este deseori redusă pentru locitorii comunităților în cauză, datorită distanței mari și a lipsei mijloacelor de transport, precum și a lipsei diferitelor acte (buletin de identitate, carnet de sănătate, certificat de naștere); starea de sănătate este influențată negativ de condițiile de nutriție, mai ales ale nou-născuților și copiilor, de condițiile precare de igienă și de starea finanțieră a familiilor care nu-și pot permite cumpărarea de medicamente; în sfârșit, de lipsa de educație sanitară a acestei populații (1997, p. 47-48), aceasta din urmă fiind, iarăși, cauză, dar și consecință inevitabilă a stării de mizerie în care ea viețuiește. Si în această privință, intervențiile vizând tratamente și distribuirea unor medicamente de bază, vaccinări, măsuri de îmbunătățire a igienei și alimentației sugarului, depistarea bolilor cronice și a celei mai frecvente patologii, ajutor în planificarea familială (1997, p. 47-48), au adus unele ameliorări, nu și rezolvarea problemelor.

Rezultă, cred, din toate acestea, că imaginea formată la nivelul simțului comun și colportată de unele publicații despre îmbogățirea "în masă" a romilor în perioada postcomunistă este cu totul contrară realității. S-au îmbogățit, realmente, un număr restrâns de familii de romi, mai ales din activități comerciale ilicite sau desfășurate la marginea legalității, cele pregătite într-un fel, pentru o asemenea activitate, încă din ultima perioadă a existenței regimului comunist. De fapt, s-a petrecut, cum

aratam, un proces de polarizare socială în cadrul etniei romilor: un strat subțire s-a îmbogățit, majoritatea însă își continuă existența marginală, de regulă în condiții mai grele decât înainte. O importantă parte a populației de romi a României trăiește în condițiile cele mai îndepărtate de standardele moderne de civilizație.

Pentru categoriile de romi "perdanți ai tranziției", arată în lucrarea citată Elena și Cătălin Zamfir, s-a produs "o blocare a procesului de modernizare urmat de un proces regresiv la strategiile tradiționale de viață" (1993, p. 171). Revenirea la modul de viață tradițional implică însă refacerea/ întărirea marginalității acestei populații, fiind totodată în contradicție cu tendința generală de modernizare a societății, precum și cu aspirațiile de modernizare a modului de viață, proprii atât majorității, cât și romilor însăși. Strategiile modului tradițional de viață sunt sortite eșecului în condițiile actuale, iar acest eșec creează o stare de anomie. "Eșecul strategiilor tradiționale de viață, în condițiile în care pentru mulți strategiile standard ale societății moderne nu sunt disponibile, va genera instalarea unei săracii profunde și persistente, a sentimentului de disperare, a violenței și orientării spre activități delincvente" (idem). Cred că timpul viitor, folosit în acest citat, poate fi înlocuit cu timpul prezent.

Una dintre problemele adesea discutate public, în ultimii ani, este aceea a delincvenției procentuale mai ridicate la romi decât la celelalte etnii ale României actuale. Un ofițer al Poliției Române, dr. Tudor Amza, a consacrat o carte acestei chestiuni. Conform autorului (în spatele statisticilor poliției), 8% din totalul infracțiunilor din România în 1994 au fost comise de romi; întrucât conform Recensământului din 1992 această etnie ar reprezenta doar 2% din totalul populației țării, ar rezulta că infracționalitatea ar fi de patru

ori mai mare la romi decât în ansamblul populației (1996, p.323). Acest raționament conține două vicii de fond. Pe de-o parte, cum s-a văzut în primul paragraf al acestei scrieri, cifra furnizată de Recensământul din 1992 este, după toate probabilitățile, ireală. Mai probabil este ca romii să constituie cel puțin 4, poate 5, poate și mai multe procente din populația totală a țării. Dacă este așa, distanța dintre procentul de infracționalitate la romi și cea din restul populației nu mai este, de departe, așa de mare. Absența unei cifre sigure de referință îngreunează mult, dacă nu împiedică total, comparațiile procentuale credibile în această materie. În al doilea rând, precum arată sociologul Mircea Kivu, într-o recenzie consacrată cărții în cauză, apartenența etnică a infractorilor este "stabilită" de poliție, conform aprecierii anchetatorului ("în funcție de culoarea pielii?") (1997, p.59), pe când, cum am subliniat insistență în cele de mai sus, singurul procedeu democratic este luarea în considerare doar a declarației personale a individului vizat. Gradul ridicat al delincvenței la romi rezultă mai mult din empiria simțului comun, hrăniti cu știrile din mediile de informare în masă, știri care nu omit, de regulă, referirea la apartenența etnică a delincventului, dacă și numai dacă acesta este rom. Mai ales pe empiria simțului comun își construiește argumentația și un alt autor, dr. M. Băcanu, într-o carte ce sugerează chiar prin titlu că romii ar reprezenta majoritatea infracțională a României. Autorul se bazează pe exemplele vehiculate de presă, pe nume sonore de infractori "cunoscuți" drept romi. Printre aceste nume figurează și "tiganul Ion Stoica", vestitul patron al escrocheriei "Caritas"; numai că în zilele sale de glorie, nimeni nu l-a considerat pe Stoica "tigan", dimpotrivă, el a fost "bun român", omul de casă, prietenul și aliatul naționaliștilor români din PUNR.

Oricum, delincvența procentuală mai mare a populației de romi, chiar dacă

și în măsura în care este reală, nu este nicidecum o fatalitate indușă de caracteristici "naturale", bio-psihice, perene ale acestei etnii, ci constituie o consecință firească a stării de marginalitate socială, a imposibilității, pentru mulți dintre membrii ei de a se integra efectiv și eficient în societate. Atât îmbogățirea spectaculoasă a unor romi, cât și activitățile delincvențente, adesea provocatoare, inspirate de disperare și lipsa de perspective, alimentează resențime și reactivează vechi prejudecăți din partea populației majoritare, iar acestea, la rândul lor, marginalizează și mai mult etnia romilor, îngreunează și mai mult modernizarea modului de viață și integrarea în societatea majoritară. "Sunt în curs de acumulare insatisfații reciproce și tensiuni între populația de romi și restul populației (...) Vom avea nu numai pungi de săracie și criminalitate tot mai lipsite de speranțe, dar totodată și din ce în ce mai largi" (1993, p.171).

Pe scurt: cercul vicios al marginalității, marginalizării și automarginalizării, lăsat în voia lui, are tendință spontană de a se închide tot mai strâns. Etnia fericată în acest cerc nu dispune de posibilitatea de a ieși din el prin propriile forțe. Ea trebuie să facă și eforturi proprii, fără îndoială, trebuie să se ajute și singură, spre a putea fi ajutată. Esențial este însă că cercul nu poate fi spart decât din afară: majoritatea, în spățiu principalul reprezentant al acesteia, statul, iar alături de acesta, societatea civilă, trebuie să facă pasul hotărător, prin programe concrete create de locuri de muncă, prin oportunități de școlarizare, de îmbunătățire-salubrizare a condițiilor de locuit, de ameliorare a situației sanitare etc. O seamă de acțiuni parțiale, ale unor asociații sau fundații, s-au făcut de-acum cunoscute și au avut rezultate benefice, cum rezultă, parțial, și din cele precedente. Însă, din păcate, o intervenție concertată, cuprinzătoare, din partea statului și a societății civile românești se lasă încă așteptată; nici

măcar nu se văd semne că o asemenea acțiune ar fi proiectată și pregătită.

Mai mult: tensiunile generate de situația mai sus schițată au fost însoțite de valul naționalismului etnicist majoritar care cultivă în mod deschis disprețul și ura față de romi. Iar autoritățile statale, atât cele de dinainte cât și cele de după alegerile din 1996, par a fi purtate de același val, în loc de a i se opune în mod deliberat și consecvent. Cum altfel ar putea fi interpretate comunicatele stereotipe de poliție, care nu omit să facă referiri la apartenența țigănească a unor delincvenți de drept comun, ori de câte ori se ivește prilejul, dar nu invocă niciodată calitatea de român a delincvenților majoritari? Într-un raport intitulat *Sudden Rage at Dawn. Violence against Roma in Romania*, The European Roma Rights Center publică o analiză a multiple cazuri de atitudine discriminatorie a poliției române față de colectivități și familii de romi, arestați, anchetați, brutalizați și insultați, cu nerespectarea evidentă a drepturilor cetățenești ale celor în cauză (1996). Cum altfel ar putea fi interpretată, mai departe, neintervenția, sau intervenția întârziată, a poliției în multiple cazuri de conflicte interetnice sângeroase, în care majoritarii și-au arogat privilegiul de a-și face singuri dreptate, prin violență, pedepsind nu indivizii delincvenți, ci colectivitățile de romi de care presupuși delincvenți aparțineau? Sau încetinea și ineficiența intervențiilor justiției în asemenea cazuri? Până în noiembrie 1995, numărul atacurilor colective asupra comunităților de romi s-a ridicat la 37, fără ca asemenea atacuri să înceteze definitiv după această dată (V.Burtea, 1997, p.37). Unele cazuri au fost intens mediatizate, ca cele din Bolintin Deal (jud. Giurgiu), Mihail Kogălniceanu (jud. Constanța), Hădăreni (jud.Mureș). Despre aceasta din urmă dispunem de un temeinic studiu de caz (Haller Istvan, 1998). În toate cazurile, era vorba de localități rurale, cu o populație numerică

însemnată de romi. Studiul *Romii: o minoritate a României* descrie scenariul comun al derulării unor astfel de atacuri: incidentele au fost precedate, de regulă, de infracțiuni comise de romi (infracționalitatea însăși fiind "produsă", în general, cum arătașem, de marginalitate, de mizerie), după care zeci sau sute de persoane au atacat casele romilor, distrugându-le, incendiindu-le, în intenția săvădită de a-i obliga pe locatari să părăsească localitatea. Romii care au comis infracțiunile declanșatoare ale evenimentelor (bătăi, crime, violuri) au fost întotdeauna repede identificați, anchetați, judecați și condamnați. Identificarea celor ce au comis atrocitățile colective împotriva comunităților de romi a întârziat însă, judecarea și pedepsirea lor cu atât mai mult, sau nu s-a produs deloc. De asemenea, nici despăgubirea pentru casele și bunurile distruse. În repetate rânduri, în diverse publicații, s-a contestat caracterul pogromist al acțiunilor de felul celor despre care am vorbit în rândurile precedente, motivându-se că intenția mărturisită a atacanților și incendiatorilor majoritari nu era uciderea, exterminarea romilor din satul lor, ci doar alungarea lor din localitate. Dar oamenii aceștia n-aveau unde pleca. Distrugerea caselor (cocioabelor) lor, privarea lor de minimele lor resurse existențiale este echivalentă cu tentativa de exterminare.

Caracterul contradictoriu al situației romilor în societatea românească actuală își află corespondentul și în sfera reprezentării lor politice. Pentru prima dată în istoria lor, după 1989, romii din România au dobândit posibilitatea de a-și constitui propriile lor organizații legale de toate felurile, inclusiv politice. *Partida romilor* are un reprezentant în Parlamentul țării, prezența acestuia este însă, evident, mai mult decorativă decât eficientă. În afara acestei Partide a romilor mai ființează (sau au ființat, un timp) și o seamă de alte uniuni și asociații cu caracter politic,

concurente: *Uniunea Democratică a Romilor*, *Uniunea Generală a Romilor*, *Asociația Generală a Romilor*, *Consiliul Național al Romilor* etc. Există apoi o seamă de asociații și organizații cu caracter cultural și umanitar, precum *Centrul Romilor pentru Intervenție socială și Studii (Romani C.R.I.S.S.)*, *Fundatia Aven Amentza*, *Asociația Tânără Generație a Romilor*, *Fudatia Phoenix*, *Asociația Studenților Romi s.a.* S-a vorbit, la un moment dat, de peste șaizeci de organizații ale romilor (Vasile Ionescu, 1996, p.8). Multiplicitatea acestora, precum și "pretențiile concurențiale la legitimitate" (N. Gheorghe - A. Mirga, 1997, p.9) au împiedicat, până acum, acțiunea lor politică unitară și eficientă, la nivelul numărului și importanței sociale a etniei și a gravitației problemelor sale sociale. Repetatele conflicte dintre organizații și asociații de romi, în spățiu dintre conducătorii acestora, dau adesea impresia că ele servesc mai mult interesele conducătorilor lor, decât pe cele ale etniei însăși.

Etnia însăși pare a fi mai curând dezinteresată de viața politică, voturile sale neconcentrandu-se spre o reprezentanță politică proprie și coeivă. Se pare că aceeași marginalitate socială, aceleași moduri tradiționale de organizare socială (supraviețuirea diviziumii în neamuri) și aceleași moduri de viață premoderne, despre care am relatat în cele precedente, se află la baza acestei situații. Totodată, aceeași premodernitate a produs, în anii din urmă, forme caricaturale de organizare și conducere a etniei romilor, oarecum similare celor amintite pentru perioada anilor '30: ridicarea, din sănul acestei etnii, a unui "rege" și a unui "impărat", în rivalitate reciprocă, fiecare având "curtea" sa și "supușii" săi, cu însemne ale suveranității – coroană de aur – dar deopotrivă lipsiți de structuri instituționale cât de cât efective ale puterii și nedesfășurând vreo activitate cât de cât serioasă în interesul "supușilor" lor. Liderii tradiționali ai clanurilor, bulibașii, continuă

să-și exercite autoritatea, în concurență cu liderii moderni de organizații politice și asociații civile. În unele locuri s-a încercat revitalizarea unor tribunale tradiționale române, numite "kris" (V. Achim, 1998, p.177); activitatea acestora, prin excelență informală și marginală în raport cu instituțiile de drept ale societății, este și ea mai curând o expresie a tendinței de contramodernizare, decât de emancipare și integrare în societatea modernă.

O problemă aparte este aceea a atitudinii populației majoritare, ca și a celorlalte minorități, față de romi. Se poate constata, mai întâi – cum am mai semnalat – o anume intensificare a discuției publice privitoare la situația, soarta și comportamentul membrilor acestei etnii. O problemă socială ignorată, mai bine zis trecută cu bună știință sub tacere în timpul regimului comunist, este în ultimii ani intens și contradictoriu mediatizată; s-au înmulțit articolele, studiile, cărțile care, descriind situația etniei, semnalând caracterul multiplu problematic al acestei situații, pledează în fond pentru ameliorarea ei. Dar s-au multiplicat și intensificat și atacurile publice veninoase, disprețuitoare și dușmanoase față de romi. Cred a nu greși afirmando că cea mai mare parte a presei cotidiene cultivă atitudinea naționalistă, induc sentimentul de superioritate al majorității în raport cu minorității romi. Dispunem de-acum de un temeinic studiu, semnat de Marcel Tolcea și Călin Rus, intitulat *Presă și toleranță*, editat de Institutul Intercultural Timișoara (1998), studiu bazat pe analiza de conținut a articolelor despre sau cu referire la romi a unui număr de 16 zile din sase orașe mari (București, Constanța, Cluj, Iași, Târgu-Mureș, Timișoara), între 1 mai 1996 și 30 aprilie 1997. Analiza vădește în chip univoc lipsa de obiectivitate a majorității materialelor publicate pe această temă, parti-pris-ul lor anti-rom, asocierea obișnuită a unor multiple conotații negative la apelativele "rom", "țigani" sau "țigan",

împreună cu felurite procedee de prezentare tendențios-distorsionată a unor știri (titluri de scandal, titluri necorespunzătoare cu conținutul principal al știrii, inversarea ordinii logice a relatării faptelor, generalizări nefondate, concluzii neîntemeiate pe premisele date etc.). Autorii notează corect că însăși menționarea originii etnice a unei persoane, atunci când aceasta este fără relevanță în contextul dat, constituie un simptom al favorizării prejudecăților și al cultivării unei atitudini negative față de etnia vizată (1998, p.39). De asemenea, ei folosesc distincția sociologică dintre un "grup agregat" (grupul etnic *dominat*) și un "grup de colecție" (grupul etnic *dominant*): în primul caz, oamenii sunt percepți și prezentați prin note *comune*, reale sau presupuse, ale grupului, iar nu ca indivizi cu note proprii de persoană umană; în cel de-al doilea caz, oamenii sunt individualizați, descriși prin notele lor personale, nu prin cele ale grupului etnic de care aparțin (1998, p.28). Romii sunt tratați, de cele mai multe ori, în toate ziarele analizate, ca un "grup agregat", caracterizat înainte de toate prin diverse tipuri de infracțiuni (furt, jaf, viol, bătăi, mafie, cerșit, comerț ilegal etc.); cine aparține etniei romilor este *presupus vinovat* de comportament infracțional, ca și cum acest comportament ar fi inherent, prin naștere, întregii etnii; cauzalitatea socială a infracționalității este, astfel, de regulă, eludată.

Într-o serie de publicații naționale românești, cum este de pildă *România Mare*, calificarea de "țigan" sau "rrom" a unei persoane – ca și cea de "evreu" – este folosită cu vădita intenție de descalificare a persoanei respective, ca motiv de eliminare a acesteia din viața publică. Revista de scandal *Atac la persoană*, virulent naționalistă, a publicat (în numărul din martie 1998), sub titlul insidios *Lista tiganilor care umbă cu ciorba vopsită* o serie de nume de personalități politice și culturale, de origine – presupusa sau reală – "tigă-

"nească" (așa cum a făcut-o, în repetate rânduri, și despre personalități de origine evreiască). Descoperirea sau inventarea originii țigănești (sau evreiești) a unui adversar politic este socrată o cale eficientă pentru a-l discredită în public. Invers, însă, în toate publicațiile naționaliste fotbalisti de anvergură internațională, romi de origine (dar având nume românești) sunt tratați totdeauna ca fotbalisti români, după cum un boxer maghiar, multiplu campion internațional și o atletă maghiară cu renume sunt mereu invocați ca mari sportivi români, care contribuie la gloria sportivă a României. Marele violonist Ion Voicu, unanim recunoscut ca reprezentant autorizat al artei interpretative românești, nu a fost niciodată amintit altfel decât ca artist român. Căsătorit cu o româncă, Ion Voicu s-a asimilat și a fost acceptat ca atare, pentru că acceptanța a fost, în acest caz, favorabilă naționalismului românesc.¹ Etnia romă (sau maghiară, evreiască) a unor persoane publice este invocată doar în context negativ.

În opinia publică, cercetările indică prezența unei atitudini preponderent negative a majorității românești, dar și a celorlalte minorități naționale, față de romi. Am mai reluat (în capitolul despre antisemitism), despre constatăriile privitoare la *distanța socială* dintre diferitele etnii, adică despre gradul acceptării persoanelor de altă etnie ca partener în diferite activități și situații cotidiene, de la conlucrare la conlocuire și la căsătorie etc. În această privință, romii au de înfruntat cea mai redusă acceptanță socială, faptul indicând clar și univoc situația lor de marginalitate socială. Majoritarii români și minoritarii unguri, între care tensiunea interetnică este cea mai virulentă, păstrează în viața cotidiană o distanță socială mai mică unii față de alții decât față de cele două etnii, evrei și romii, a căror alteritate socială este mai pronunțată. Toate cercetările efectuate pe eșantioane naționale, în ultimii ani, ară-

O MINORITATE MARGINALĂ: ROMII DIN ROMÂNIA

tă în chip convergent că romii se situează pe ultimul loc al acceptanței sociale din partea tuturor celorlalte categorii de populație, față de ei se păstrează cea mai mare distanță socială (M.Kivu, 1994, p. 12; *Relațiile interetnice în România*, 1996, p. 25). Aceeași situație se constată în urma unei cercetări efectuate pe un eșantion din Transilvania, unde relațiile dintre români și maghiari sunt, sub aspect politic, cele mai tensionate: inacceptanța socială față de romi și distanța socială observată față de ei este mai mare, atât la români cât și la maghiari, decât față de aceste din urmă etnii între ele (I.Culic s.a., 1998, p.21-24).

Intr-un studiu mai recent, efectuat în județul Cluj cu privire la percepțiile și atitudinile populației față de romi, Eugen Băican și Augustin Pervain constată de asemenea, în deplină consonanță cu cercetările pe țară, că distanța socială păstrată de tot restul populației față de romi este mai mare decât față de oricare altă etnie. Această inacceptanță se manifestă cel mai clar în respingerea netă a cooperării în afaceri și a înrudirii prin căsătorie cu persoane de etnie romă (Băican - Pervain, 1997, p.63), suprafața de contact direct și structurat a populației cu romii este redusă, majoritatea evitând asemenea contacte, atitudinile și imaginile negative tînzând să se perpetue (idem, p.65). La majoritari, atitudinea de refuz a drepturilor colective este mai accentuată în privința etniei români, decât în ce privește pe maghiari și germani (idem, p.63). Autorii constată, de asemenea, că după 1989, încarcatura negativă în percepțiile și atitudinile populației față de romi a sporit, că tranzitia a afectat imaginea romilor în fața majoritatii, precum și a celorlalte minorități (idem, p.61 și 62) și că mass media contribuie la răspândirea și întărirea imaginii negative a romilor în restul populației, căci vehiculează cu preponderență cazurile negative din comportamentul social al romilor (p.62-63). Interesantă mi se pare constatarea că atitu-

dinea dominantă față de romi a restului populației este de ținere la distanță, de evitare, dar atitudinea de excludere sau de reacție negativă se află în afara prim-planului atitudinal. De aceasta se leagă observația că atitudinea de evitare și ținere la distanță are mai mult o motivație socio-culturală, decât una etnic-rasială (cel mai adesea fiind invocat comportamentul și modul de viață al romilor, nu caracteristicile lor înăscute) (idem, p.61). În concluzie, scriu autori, "...populația așteaptă dela țigani să se integreze, să se ralizeze modului de viață specific civilizației dominante, însă nu manifestă presiuni asimilaționiste" (idem, p. 64-65). Rezultă, cu toată imaginea și atitudinea preponderent negativă, o anumită toleranță populară, o ne-ostilitate acută față de romi.

Din păcate, pe fondul atitudinii generale negative, a colportării și întăriri prin media a imaginii negative a romilor, această neostilitate se poate, cu ușurință, acutiza. Iată că în ultima vreme au apărut în țară și manifestări publice colective cu caracter fătă agresiv, rasist anti-rom. Ocaziile – evenimente sportive, în prezența unui public numeros. Astfel, în primăvara lui 1998, la semifinala Cupei României la fotbal, galeria dinamovistă a afișat mari pancarte cu inscripția "Un milion de ciori, o singură soluție: Antonescu". Referirea la "soluția Antonescu" și cât se poate de clară: "ciorile" trebuie deportate/ exterminate. Si nu a fost singurul caz. În absența unei politici statale coerente, care să actioneze în direcția dezacutizării problemei sociale a romilor, care să promoveze în mod eficient integrarea lor socială, desmarginalizarea lor, răbufnirile violente pot fi oricând posibile.

In concluzie, voi repeta ceea ce am subliniat în mai multe rânduri în paginile precedente: în România actuală, aflată în tranziție de la comunism la capitalism, de la economia de comandă la cea de piață, de la totalitarism la democrație

modernă, etnia romă se află și ea în tranziție de la marginalitate la emancipare și integrare socială. Această tranziție înseamnă, pentru romi, ruptura cu modul lor de viață tradițional, cu premodermitatea, adaptarea la și integrarea în modernitate. Pe plan subiectiv, aceasta implică renunțarea la mentalitatea tradițională și la modul de viață ce s-a asociat acestei mentalități, înlocuirea strategiei supraviețuirii de pe o zi pe alta printr-o strategie pe termen mediu și lung, de școlarizare și profesionalizare a copiilor, de sedentarizare definitivă și asumare a unor locuri de muncă constante etc. Dar schimbarea de atitudine și mentalitate a romilor însăși nu este posibilă dacă societatea nu le facilitează accesul la condițiile existențiale indispensabile pentru aceasta, dacă nu se elaborează un proiect social cuprinzător și nu se asigură acoperirea materială pentru înfăptuirea efectivă a acestuia.

Procesul integrării sociale a romilor implică de asemenea, după expresia lui Viorel Achim, "un proces de redefinire etnică" (1998, p.174), în calitate de minoritate națională unitară, caracterizată prin solidaritate de etnie, *peste* solidaritățile până acum active, la nivel de neamuri sau clanuri. O atare "redefinire etnică" reprezintă calea non-asimilaționistă a integrării romilor în societatea modernă. Condiția ei sine qua non este funcționarea normală a statului de drept, eliminarea oricărei forme de discriminare, realizarea de facto a egalității în fața legii a individelor și a etniilor.

Note și bibliografie

1. Fiul său, Mădălin Voicu, azi unul din reprezentanții politici ai etniei romilor, relatează aprehensiunea părintelui său la constatarea activismului pro-etic al

zilor și etniilor. În ceea ce mă privește, consider că aceasta este una dintre căile posibile ale integrării. Cealaltă, cea a integrării prin asimilare, rămâne deasemenea actuală și viabilă, în continuarea unei tendințe puternic afirmate – cum a reieșit, cred, din cele precedente – în ultimul secol și jumătate, în România ca și în alte țări. Cerința esențială a democrației este de a nu se pune opreliști în fața nici uneia dintre cele două posibilități, dimpotrivă, de a se optimiza condițiile social-politice și mentale și pentru modernizarea ca etnie, cu păstrarea și cultivarea identității etnice, și pentru modernizarea prin asimilare, în funcție de opțiunea liberă a fiecărei persoane. Romii din România constituie – a reieșit, sper, din cele precedente – concomitent o etnie și o categorie socială marginală; altfel spus, marginalitatea lor este etnică și socială în același timp și poate fi depășită doar acționându-se concomitent în direcția ambelor aspecte. Condiția esențială pentru ambele variante este însă succesul tranziției generale a României spre o modernitate reală, la nivelul avansat al contemporaneității. Numai într-o societate care se rupe în ansamblu de premodermitate, având o economie stabilă și prosperă, o democrație pluralistă funcțională, un stat de drept care garantează efectiv libertățile individuale și colective ale tuturor membrilor săi, organic integrată în comunitatea țărilor avansate, marginalitatea și marginalizarea romilor va putea fi, în sfârșit, depășită.

descendentului: "Bine, mă, eu de 50 de ani lupt să ies din tiganie și tu te-arunci cu capul drept înainte?" (1996, p.16).

O MINORITATE MARGINALĂ: ROMII DIN ROMÂNIA

- Achim, Viorel (1998): *Tiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București
- Amza, dr. Tudor (1996): *Tiganii – necunoscuții de lângă noi*, Editura Atlas-lex, București
- Băcanu, dr. M (1996): *Tiganii – minoritate națională sau majoritate infracțională?*, Bravo-Press, f.l.
- Băican, Eugen - Pervain, Augustin (coord., 1997): *Imaginea celuilalt; percepții și atitudini ale populației față de romi*, Médecins sans frontières, Cluj-Napoca
- Burtea, Vasile (1994): "Neamurile de romi și modul lor de viață", în: *Sociologie românească*, nr. 2-3
- Burtea, Vasile (1996): "Marginalizare istorică și cooperare socială în cazul populației de romi", în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 3
- Burtea, Vasile (1997): "Pentru o egalizare a sănseelor", în: *Romathan*, nr. 1
- Cace, Sorin (coord., 1998): *Copiii rromi din România. Raport de cercetare*. Rezumat, Organizația Salvați Copiii, nepublicat
- Csepeli, György - Örkény, Antal (1996): "Aspecte schimbătoare ale naționalismului maghiar", în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 2
- Culic, I. - Horvath, I. - Lazăr M. - Magyari, N. L. (1998): *Românii și maghiarii în tranziția postcomunistă. Imagini mentale și tranziții interetnice în Transilvania*, CCRIT, Cluj-Napoca
- Enciclopedia României, vol. I, Imprimeria națională, București, 1938
- f.a. (1995): *Romii: o minoritate a României* (Anexa, Fundația Soros pentru o societate deschisă, 1996) MINORITY RIGHTS GROUP INTERNATIONAL, 1996
- f.a. (1996): *Relații interetnice în România. Sondaje de opinie 1994 - 1996*, IMAS SA
- f.a. (1996): *Sudden Rage at Dawn. Violence against Roma in Romania*, EUROPEAN RIGHTS ROMA CENTER. Country Report Series, No.2
- f.a. (1998): *Hădăreni case indictment*, ROMA RIGHTS (Spring)
- Gheorghe, Nicolae - Mirga, Andrzej (1997): "Rromii în secolul XXI: document de lucru pentru o politică publică", în: *Romathan*, nr. 2
- Ghețău, Vasile (1996): "O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități (1992 - 2025)", în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 1
- Haller, István (1998): "Cazul Hădăreni", în: *Altera*, nr. 7
- Ionescu, Tuca Maria (1995): "Femeia în comunitățile de romi", în: "22", 9-15 august
- Ionescu, Vasile (1996): "Rromii sunt abia într-un proes de etnogeneză", în: *Dilema*, 17-23 mai, p.8
- Kivu, Mircea (1994): "O abordare empirică a relației dintre români și maghiari", în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 4
- Kivu, Mircea (1997): "O problemă delicată", în: *Lettre Internationale*, nr. 22, vara 1997
- Ladanyi, János - Szelényi, Iván (1997): "Ki a cigány?", în: *Kritika*, nr. 12
- Liegeois, Jean-Pierre - Gheorghe, Nicolae (1997): *Rromii - minoritate europeană*, în: *Romathan*, nr. 1
- MÉDECINS SANS FRONTIERES (1997):

Asistența celor mai defavorizați comunități de rromi din Transilvania. Raport final, nepublicat

Merfea, Mihai (1991): **Integrarea socială a romilor**, Editura Bârsa, Brașov

Merfea, Mihai (1994): "Cu privire la originea și istoria țiganilor/romilor", în: **Revista de cercetări sociale**, nr.4

Oprescu, Dan (1998): "Despre romi", în: "22", nr. 6, 10-16 februarie

Reyniers, Alain (1997): "Rromii și migrația lor în OCDE", în: **Romathan**, nr.1

Tolcea, Marcel, Călin, Rus, (1998): **Presă și**

toleranță. Rolul presei în armonizarea relațiilor interetnice. Cazul romilor, Institutul intercultural, Timișoara

Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, vol.I, Comisia națională pentru statistică, București, 1994

Voicu, Mădălin (1996): "Imagine și prejudecată", în: **Dilema**, 19 - 25 aprilie

Voicu, Mădălin (1997): "A fi țigan nu e o rușine", în: "22 plus", 28 octombrie - 3 noiembrie

Zamfir, Elena, Cătălin Zamfir, (coord., 1993): **Tiganii între ignorare și îngrijorare**, Editura Alternativa, București